

MATBAA TEKNOLOJİSİNİN OSMANLI DEVLETİNE GİRİŞ KOŞULLARI VE TARTIŞMALAR

Büşra Tosun Durmuş¹

ÖZ

Batılı tarih yazıcılığına göre hareketli matbaanın icat edildiği tarih olarak kayıtlara geçen 15. yüzyıl, batının doğuya karşı elde edeceği üstünlüğün temellerini de atacağı bir süreci başlatmıştır. Takip eden süreçte Osmanlı İmparatorluğu bünyesinde hareketli matbaa teknolojisinin uygulanması adına yürütülecek ilk çalışmanın, Gutenberg matbaasından yaklaşık iki yüzyıl sonra 1700'lü yılların başlarında gerçekleşmesi ve bu gecikmenin sebepleri tarih açısından bir kayıp ve gerilik olarak kabul edilmiştir. Fakat bu algının ne denli gerçekliği yansıttığı konusu da tarihçilerin sorguladığı, flulaşmış bir alandır.

Buradan hareketle anakronik yaklaşımların terk edilerek, tarihin doğu ve batı arasında kurulan denge sayesinde geliştiği, dönemsel şartların ve toplumların iç dinamiklerinin göz ardı edilmemesi gerekliliği, yönetsel olarak niteliksel tarihsel tasarım karakterini taşıyan bu çalışmanın temel yaklaşım biçimi olacaktır. Böylece, aslında kayıtlara geçen Batı temelli tarih anlayışının ötesinde uygarlıkların canlandığı coğrafi gerçeklik olarak Doğu'nun, matbaa teknolojisindeki öncülüğü, Osmanlı Devleti'nin matbaaya karşı takındığı tavrın tarihçiler gözüyle nasıl ele alındığı gerekli literatür taraması tekniği kullanılarak tartışılacaktır.

Sonuç olarak, dönem şartları doğru değerlendirildiğinde Osmanlı İmparatorluğu'nun matbaayı kullanmasını tehir eden sebeplerin toplumsal ihtiyacın teşekkülünde yaşanan gecikmeye bağlı olarak ortaya çıktığı görülmüştür. Özellikle reaya sınıfının geliştirdiği ve kullandığı bu teknolojinin Osmanlı toplumunda itibar görmemesinin hem toplumsal hem psikolojik saikleri içinde barındırdığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Doğu Uygarlıkları, Osmanlı, Gutenberg Matbaası, Müteferrika Matbaası, Gecikme.

THE ENTERİNG CONDİTİONS OF PRINT TECHNOLOGY TO OTTOMAN EMPIRE AND THE DİSCUSSIONS

ABSTRACT

The 15th century acknowledged as the print revolution's occurrence date according to Western historians is the beginning of the period of the superiority of Western civilizations to the East. Later on, Ottoman Empire embraced the revolution approximately two hundred years after Gutenberg Print House due to the specific reasons which have been agreed as underdevelopment of The Ottomans. However this believes have always been judged by historians as skeptical.

By this point of view, this study which has a charackter of a qualitative historical reconstruction, aims to reveal the idea that the history has arose by the established balance between the East and the West also to indicate the circumstances of the era by putting aside anachronical approach of history. Thus the leadership of the Eastern civilisation on the print inventory and the circumstances of Ottoman's attitudinize against embracing the print revolution can be comprehensible along with discussions of several historians by using the literature searching

¹ Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi, bushradurmus@gmail.com

method.

As a result of this study, it became explicit that sociological and psychological excuses held by such minority communities as of embracement of the invention and lack of need for the print houses had caused delay of admitting the print revolution by Ottoman Empire. It is clear that this conclusion can be possible only with correct perusal of objective history.

Keywords: East Civilisation, Ottoman Empire, Guttenberg Print House, Muteferrika Print House, Delay.

Giriş

Avrupa'nın Ortaçağ skolastik düşünce yapısı çerçevesinde tartışmadan uzak, kilise dogmaları üzerine yerleşmiş karanlık çağını sonlandıran, 15. yüzyıl itibari ile İtalya'da başlayarak tüm Avrupa ve hatta dünyayı etkisi altına alan Rönesans hareketinin yayılışını hızlandıran bir etken olarak matbaanın icadı ve bu bağlamda Osmanlı Devleti'nin matbaa teknolojisini yaklaşık iki yüz yıl gecikmeyle kabul etmesi hakkında öne sürülen görüşler, yakından incelenmesi ve anlaşılması elzem bir konudur. Zira modernleşmenin ilk adımlarının atıldığı, doğu ve batı dengesinin ağırlık noktalarının değiştiği bir yüzyılın en önemli hadisesi olması bakımından matbaa ve meydana geliş koşulları güncel bağlarını korumaktadır.

Bu bağlamda Osmanlı İmparatorluğu'nun eş zamanlı geçirdiği dönüşüm ve Batı ile olan ilişkilerinin şekillenmesi çerçevesinde matbaa devrimine yaklaşımı ve bu devrimin iki yüz yıl sonra Osmanlı toplumuna tesiri meselesi, yarattığı tartışmalar bağlamında ele alınmalıdır. Bu gecikmedeki temel sebepler hakkında öne sürülen yaklaşımların karşılaştırmalı olarak incelenmesi, mevzuyu kapsayan tüm saikleri gözden kaçırmadan işlemeyi mümkün kılacağından çokça tartışılan bu meselenin ufku açacağı muhakkaktır. Çalışma bu anlamda niteliksel tarih tasarımı yöntemi karakterine uygun olarak dönem koşullarını literatür taraması tekniği ile ele alacak ve böylece tarihsel altyapının kodlarını çözmeye çalışacaktır.

1. Matbaanın İcadını Hazırlayan Süreç ve Yaklaşımlar

Ertan Eğribel, hocası Baykan Sezer'in kitabı için kaleme aldığı giriş yazısında, tarih yazıcılığı ve sosyolojik yaklaşımımıza getirdiği eleştiride, Baykan Sezer sosyolojisinin tarih yazıcılığını da etkileyecek bir bakış açısını mümkün kıldığını ifade eder. Zira batı bakış açısı ve batının üstünlüğünü koşulsuz kabul eden ve çözüm yollarını da buradan hareketle arayan, kendi toplumsal tarihimizi batı kalıplarıyla

değerlendiren, batıda doğudan çok daha sonra ortaya çıkan uygarlık anlayışını evrensel kabul eden, tek boyutlu toplum ve tarih anlayışının kendimizi açıklamada büyük bir handikapa sebep olacağından bahseder. Zaman içinde görülen toplum modellerinin, bir öncekinin sonrakini hazırlaması ve değişimini gerçekleştirmesi öngörüsünden uzak, “teori dogmatizmi” denebilecek bir tarih yazıcılığına yönelimi şiddetle eleştirir (Sezer, 2011: 16-22).

Uygarlıkların ve toplumların tasnifinde toplumlararası ilişkileri temel alan bir bakış açısıyla tarihin ilk dönemlerinde uygarlık tanımına uyacak toplumların yalnızca doğudaki ATÜT (Asya Tipi Üretim Tarzı-Çin Hindistan, Mezopotamya, Mısır) uygarlıkları olduğu, batının ise bu karşılıklı ilişkiye Akdeniz çevresinde kurduğu uygarlıklar sayesinde daha sonra katıldığı gerçeğini ise Sezer, yerli sosyolojimize büyük bir katkı sağlayan eserinde hatırlatmıştır (Sezer, 2011: 5).

Bu yol gösterici bakış açısından yola çıkarak, bilginin kağıt üzerine aktarılması geleneğinin yeleşmesi ve el yazmacılığının yaygınlaşması akabinde ortaya çıkan sorunlara, çoğaltma işlemlerinin zahmetli yöntemlerine bir çözüm bulmak hedefi ile yapılan çalışmalar sonucu ilk hareketli matbaa sisteminin Almanya'da Gutenberg isimli bir girişimci tarafından uygulandığı bilgisi birçok tarih kitabında verilmiş, genel-geçer bir bilgi hükmünde olduğunu hatırlatmakta fayda vardır. Bu bakış açısıyla değerlendirildiğinde ve kabul gördüğünde, matbaa sisteminin batıda üretilen bir teknoloji olduğu varsayımı, dönem batı toplumunu da avantajlı konuma yükselten ve Doğu-Batı ilişkilerini batı üstünlüğü çerçevesinde tanımlayan bir tarih yazımını gerektirir. Dolayısıyla ortaya atılan alternatif görüşlerin es geçilmesi ise tarih yazıcılığının tek yönlü olarak gelişmesine sebep olacağı gibi, eşitlikçi ve objektif bir yaklaşımdan da uzaklaşılması anlamına gelir. Bu tavır sonucunda Osmanlı'nın matbaa teknolojisini kullanışı koşullarının değerlendirilmesi de tek taraflı bir bakışla açıklanmış olur ki tarihsel gerçeklik böyle göstermemektedir.

Buradan yola çıkarak hareketli matbaa teknolojisinin, Almanya'da Gutenberg tarafından icadına kadar gelen süreçte dünyayı bir bütün içinde ele almak ve yalnızca batıdaki gelişmelerin bir sonucu olarak gören tek yönlü yaklaşımdan kurtulmak elzemdir. Batının coğrafi olarak doğuya göre konumlanması sonucunda bu sıfatı aldığı gerçeğini de unutmayarak matbaanın gelişmesi aşamasında doğu ile kurduğu

ilişkilere kısaca da olsa değinmek gereklidir. Dolayısıyla kağıdın anavatanı olan Çin'in, ilk baskı tekniklerinin de merkezi olduğu bilgisi çok önemlidir.

7. yüzyılda Çin'de tahta kalıplarla blok baskı veya krilografi adı verilen kitap baskısı gerçekleştirilmiştir. En erken örnekleri ise 8. ve 9. yüzyıla ait olan bu baskı çeşidi, bir metni ağaç kalıba, ters görüntü şeklinde kazıyarak, kalıp üzerinde boya veya mürekkebin gezdirilmesi suretiyle kağıda bastırılması şeklinde elde edilmiş, Kore, Japon ve Uygurlar tarafından da kullanılmıştır. Araplar ise 8. yüzyıl ortalarında Türkistan topraklarını fethettikleri dönemde, esirler arasında bulunan kağıt ustalarından bu sanatı öğrenmişler, Mısır'da 909-1171 yılları arasında hükmetmiş Fatımiler dönemine ait Kur'an baskıları gibi Endülüs yöneticisi Abdurrahman en-Nasr'ın (912-961) valilerine yolladığı emirnamelerin de aynı yöntemle basıldığı İbn el-Abar tarafından haber verilmiştir (Sabev, 2006: 18). Türkler ise kağıdı 650 yılından itibaren bilmiş, Selçuklularla İran'a aktarılan kağıt sanatı daha sonra Anadolu'ya da yayılmıştır. 1453 tarihinde Osmanlılara Bizans mirasına ortak olma şansı da kazandıran İstanbul'un fethi sayesinde Bizans'tan kalan kağıt üretim yerleri de işlerlik kazanmış (Taygan, 1968: 11) ve teknikler geliştirilmiştir.

Temelleri Çin'de atılan baskı usulüyle basılmış olduğu düşünülen ilk kitabın ağaca oyulmuş bloklar şeklinde Çin Türkistan'ının Kansu ilinde bulunduğu, buradan Uygur'ların kullanımı vasıtasıyla misarçıları Moğollar'ın 1241'de Almanya'yı istilaya gittiklerinde beraberlerinde basılı kitaplar getirdikleri ve Almanların baskı usulünü Moğollar'dan öğrendikleri de aktarılması gereken önemli bilgiler arasındadır. 13. yüzyılda Avrupa, oyulmuş ağaç kalıplarla baskı tekniğini Gutenberg'den en az iki yüzyıl önce Moğollar vasıtası ile tanımış, krilografi denilen bu tahta kalıplarla baskı sanatı böylece Avrupa'da 14. yüzyıla geldiğinde oldukça ilerlemiştir (Ertuğ, 1970: 28).

Moğol istilasının ardından tüm siyasi dengeleri de değişen Avrupa, Osmanlı'nın 1299 itibarı ile bağımsızlığını kazanarak Bursa'yı başkent yapması ile başlayan fetih ve yayılma hareketleri karşısında doğu ile olan ilişkilerini tekrar forma sokma ihtiyacı hissetmiştir. İsa'nın yattığı kutsal lahitin Müslümanların elinden alınması maksatlı "kutsal savaşlar" kapsamında doğuya gerçekleşen ve tarihe Haçlı Seferleri olarak geçen saldırılar sonucunda özellikle ticaret alanında önemli bir

karşılıklı alışveriş sözkonusu olmuş, doğu mallarının girdiği birçok Avrupa kentinde burjuva kültürünün ilk nüveleri böylece atılmıştır. Bunun yanı sıra Doğu'dan birçok İslam aliminin ve Antik Çağ felsefe ürünlerinin Avrupa'ya taşınması hadisesi yaşanmıştır ki, Latince eserlerin çevrilerek el yazması olarak çoğaltıldığı bu süreç (Nalcıoğlu, 2013: 19) daha sonra, gerçekleşecek olan Rönesans hareketinin önemli bir çıkış noktası olmuş ve matbaa bu hareketin yayılmasında büyük rol oynamıştır. Dolayısıyla doğu tarafında olup bitenler hakkında haber alma ihtiyacının bu gelişmeler ışığında iyice canlandığını söylemek yanlış olmayacaktır.

Yaşanan nüfus hareketliliği ile artan ekonomik refah, eldeki mahsulün yetmemesi ve halkın ihtiyaçlarının artması anlamına gelmiş, daha fazla hammadde ve insan gücüne, aradaki Osmanlı engelini aşarak ulaşmak amacıyla düzenlenen seyahatler neticesinde gerçekleşen coğrafi keşifler, dünya adına büyük bir dönüşümün habercisi olmuşlardır (Nalcıoğlu, 2013: 21). Haber alma ihtiyacının en büyük faktörü de böylece meydana gelmiş, dolayısıyla İngilizlerin “news-letter”, Fransızların “nouvelles manuscrites” dedikleri haber mektupları tamamen dönemin toplumsal ve siyasi ve özellikle de iktisadi ihtiyaçlarından doğmuştur. Ticaret yaptığı bölgelerden haber bekleyen tüccarlar, dönemin önemli bir gerçekliği olan Türk akınları hakkında vaktinde bilgi almak istemişler, dönemin aydınları ve din adamları da benzer şekilde haber alma ihtiyacı görmüşlerdir. Bu haber mektupları tahmini 12. ve 13. yüzyılda Venedik'te ve İslam-Hristiyan ilişkilerinin yoğun yaşandığı İspanya'da rağbet görmüş, İngiltere ise haber mektupları konusunda en aktif ülkelerden olmuş, 13. ve 14. yüzyılda kral emirlerinin yayılması maksadıyla haber mektupları hazırlanmıştır. Bunu iki yüzyıl gecikmeyle Almanya ve İtalya takip etmiştir (Ertuğ, 1970: 22). Özellikle basın tarihi kitaplarının verdiği bu bilgilere karşın ilk haber mektuplarının Çin'de T'ang hanedanının saltanatı döneminde (618-906) devlet memurlarının yönetim talimatlarını öğrenmeleri için çıkarıldıkları da belirtilmektedir (Koloğlu, 2015: 12) ki bu yaklaşım batı merkezli tarih yazıcılığına alternatif olarak gösterilebilir. Haberleşme ihtiyacının Türkler arasında da görüldüğü, Ortaçağ haberleşme araçları hakkında tafsilatlı bir araştırmanın bulunmayışına karşın Sâî ve Tatar denilen postacıların posta ve haber taşıyıcılığı görevleri yaptıkları bilinmektedir (Ertuğ, 1970: 25).

Böylece gelişen şartlar neticesinde haber mektupları ekonomik sebeplerin yanı

sıra toplumsal ve siyasi sebeplerle de yaygınlaşmıştır. Bunun en önemli açıklaması olarak Osmanlıların 1453 yılında gerçekleştirdiği İstanbul'un fethi ile barut kullanılarak surların yıkılması ardından değişen bir dünya muhayyilesi gösterilebilir. Bu durum küçük üretim birimlerinin duvarlarının kolaylıkla aşılabilmesi ve daha geniş birimlerin kurulması anlamına gelmiş, böylece feodal dönem ciddi yara almıştır. Ayrıca feodal dönemde papazlar kilisede verdiği vaaz aracılığı ile tüm üyelere dolaysız şekilde ulaşabilirken, geniş alanların üretime açılmasını getiren gelişmelerle bu yeni toplum biriminde ideolojik birliği elde edebilecek yeni bir araca ihtiyaç hasıl olmuştur (Sezer, 1988: 172). Hareketli matbaanın bu ortamda üretilmesi adeta bir zorunluluk halini almıştır.

Hareketli matbaanın ekonomik ve siyasi sebeplerle ortaya çıkmasının yanı sıra, hem 8. yüzyılda hiyeroglif yazının kullanılması sebebiyle hareketli baskı metodunu her hiyeroglif için ayrı bir kalıp kullanılarak geliştiren Çinli Pi Sheng (990-1051), hem 1440'da Gutenberg'in Avrupa alfabesinin az sayıdaki harfleriyle hareketli baskıyı tecrübe ederek geliştirmesi dini sebeplere de bağlı olmuştur. Doğulu ilk basma metinlerin Budist kutsal metinlerinden oluşması, Gutenberg matbaasının ilk kitaplarının Hristiyan kutsal metinleri oluşu tesadüf değildir. Zira 1455'te ilk basılan kitap Kitab-ı Mukaddes iken basılan bu ilk kitaptan da önce risale boyutunda küçük çaptaki matbu çalışma “1455 Yılı için Türk Takvimi” şeklinde bilinen, 1453 Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u fethi ile yarım kalan Haçlı Seferleri ile alakalı “Türkler'e karşı Hristiyanlara Yönelik Bir Çağrı” başlıklı kitapçıktır (Sabev, 2006: 19-20). Dolayısıyla matbaanın önce doğuda, daha sonra batıda ortaya çıkış süreci ekonomik, sosyal, siyasi ve dini koşulların hazırladığı bir ortamda gerçekleşmiştir. Ancak aslen doğuda başlayan ve batıda gelişimi sürdürülen matbaa teknolojisinin Osmanlı Devleti tarafından resmi olarak kabulü ve kullanılması yaklaşık iki yüzyıllık bir tehirle gerçekleşmiştir.

Matbaa teknolojisinin Avrupa'nın dini alandaki Reform, kültürel ve sanat alanındaki Rönesans hareketlerinin gelişip ilerlemesinde büyük katkı sağladığı muhakkaktır. Rönesans döneminin önemli düşünürlerinden Bacon'un, modern çağların basımevi, barut ve pusula aracılığı ile açıldığı hakkındaki yorumuna karşın Koloğlu, “Öyleyse modern çağları niçin Doğu toplumları başlatamadı?” sorusunun bu

yargıya eklenmesi gerektiğini vurgulamıştır (Koloğlu, 2015: 12). Bu soruya verilecek cevapların matbaa teknolojisinin Osmanlı'ya girişinin gecikmesinin de cevaplarını içerdiğini ifade etmek gerekir.

2. Matbaa Teknolojisinin Osmanlı'ya Giriş Koşulları ve Gecikme Sebepleri

2.1. Koşullar

Doğu uygarlıkları aracılığı ile ilk temelleri atılan hareketli matbaa teknolojisinin 1440'ların sonunda Guttenberg tarafından Almanya'da geliştirilmesi akabinde Avrupa'ya hızla yayılan matbaacılık alanında ilk renkli basım 1480 yılında Venedik'te Alman Erhard Ratdolt tarafından gerçekleştirilmiş, ilk resimli kitap ise aynı yıllarda Alman Nikolaous Lorentii tarafından Floransa'da basılmıştır. Böylece gelişen baskıcılık sanatı hızla yayılmış, 15. yüzyılın ikinci yarısında İtalya, Hollanda, İsviçre, Fransa ve İspanya'ya gelmiştir. Amerika kıtası matbaa ile ilk olarak Orta Amerika'da Mexico'da 1539 yılında bir İtalyanın teşebbüsüyle, Kuzey Amerika ise 1638'de Londra'dan gelen ve uzun süre ambarlarda bekletilen matbaa aletinin kurulmasıyla tanışmıştır (Ertuğ, 1970: 32-35) Aynı şekilde hızla gelişen matbaa teknolojisi, sanılanın ve iddia edilenin aksine aslında Osmanlı topraklarında da yer almış, devletin kurdurduğu Müteferrika Matbaasından yaklaşık iki yüz yıl önce Osmanlı toprakları matbaa aletine ev sahipliği etmiştir. Yahudi asıllı Prof. Avram Galanti *Türkler ve Yahudiler* isimli eserinde, 1492'de İspanya'dan Osmanlı'ya göç etmek zorunda kalan Yahudilerin, İstanbul'da matbaa kurduklarını ifade etmektedir (Ertuğ, 1970: 91). Aynı eserde 1450'de ilk olarak kullanılmaya başlanan hareketli matbaanın henüz Avrupa'da bile yaygınlaşmadan İspanya'dan göç eden Yahudiler vasıtası ile 1493 gibi erken bir dönemde önce İstanbul, sonra da Selanik'te kurulmuş olduğundan bahsedilir. Bu dönemde İstanbul'da 1494'te İbranice bir Tevrat'ın ve 1495'te İbranice bir kavaid kitabının basıldığı yine Avram Galanti tarafından bildirilmektedir (Gerçek, 1928: 17-18). İspanya'dan göç etmiş olan David ve Samuel ben Nahmias kardeşlerin bastığı, Jacob ben Asher'in standart bir hukuk kitabı olan *Arba'ah Turim* ise İstanbul'da kurulan Yahudi matbaasının ilk ürünüdür (13 Aralık 1493). Burada basılmış ikinci eser olan *Rosh Amana*'nın basım tarihi ise 1505'tir (Beydilli, 2003: 106). Ayrıca Rum Mistakidis Efendi'nin Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası 5. sayısında çıkan "*Hükümet-i Osmaniye Tarafından İlk Tesis Olunan*

Matbaa” başlıklı makalesinde 1400’lü yılların sonlarında Josef Bengori isimli bir yazarın İbranice basılmış eserinden bahsedilmektedir. Bu eserin ve matbaanın, Yahudi göçü yaşanan 1492’den sonraya rastlaması ihtimalinden de bahsedilmiştir. Dolayısıyla Osmanlı İmparatorluğu’nun matbaa ile 18. yüzyıldan çok önce tanıştığı, Musevilerin 1510’da Selanik’te, 1554’te Edirne’de, 1605’te Şam’da, 1646’da İzmir’de dönem teknolojisine uygun matbaalar kurdukları ifade edilmektedir. Prof. Galanti’nin eserinde İzmir’deki matbaanın Avram Gabay isimli bir Musevi tarafından kurulduğu, 1567 yılında Sivas’lı Apkar isimli bir Ermeni’nin de İtalya ve Venedik’te matbaacılığı öğrendikten sonra getirdiği aletlerle İstanbul Kumkapı’da bir matbaa kurduğu, dini içerikli kitaplar bastığı bilinmektedir. 1627 yılında İstanbul’da İngiliz elçisinin Babiâli ile yaptığı görüşmeler neticesinde alınan izinle Nikodemos Metaksas isimli bir Rum rahibin kurduğu matbaa da erken dönem matbaalardan bir diğeridir (Ertuğ, 1970: 91-92). 1710-1778 yılları arasında İstanbul’da faaliyet gösteren ve İzmir’de de bir şube açmış olan Yano ben Yaakov Eskinazi’nin kurduğu Osmanlı Devleti’nin en büyük matbaasında yaklaşık 188 eser hazırlanmış, yanı sıra Yaakov’un matbaada kullanılan harfleri imal ettiği dökümhanesinde Müteferrika Matbaası için gerekli harflerin dökümünün de yapıldığı aktarılmıştır (Beydilli, 2003: 106).

Rum Mistakidis Efendi’nin mazkur makalesinde II. Beyazıt ve I. Selim’in baskıcılık sanatıyla uğraşanlar hakkında idam cezası istediği ifadelerine karşın Gerçek, bu iddiaların karşılığının tarihte bulunmadığı, II. Bayezid zamanında İstanbul’da ve Selanik’te on dokuz ve I. Selim zamanında otuz üç kitap basıldığı haber verilerek ispata çalışılmıştır. Gerçek, bu fermanın vesikalar arasında çıkmayışından da bahsetmiş, bulunmuş olsa bile bu fermanın ancak II. Bayezid’in şahsının matbaanın önemini kavrayamadığını ispat edebileceğini ifade etmiştir. Bu kitapların çoğunun ilk sayfalarında; “Sultan Selim-i Evvel Saltanatının gölgesi altında” ibaresi İbranice olarak yer aldığı, aynı sene isimleri kaydedilmemiş on yedi kitabın daha basıldığı ifade edilmiştir. Ayrıca, “tüm bunlardan Bayezid zamanında matbaa işleriyle uğraşanların ölümle tehdit edilmiş olamayacakları da anlaşılmaktadır” şeklinde açıklama getirmiştir (Gerçek, 1928: 19). Ancak elbette bu matbaalar Osmanlı toplumunun matbaa teknolojisinden doğrudan faydalanmasını sağlayan, devlet tarafından desteklenmiş oluşumlar değillerdi. Özellikle azınlıklar ve onların din

anlayışlarıyla bağlantılı eserlerin basılmış olup, Müslüman nüfusunun yoğun yaşadığı Osmanlı topraklarında dönem için etkili bir araç olmadığı bilinmektedir.

Osmanlı'nın matbaa ile olan ilişkisinin tarihsel arka planına baktığımızda Arap alfabesiyle basılan eserlere yaklaşım şekli de yakından incelenmelidir. Buradan yola çıkarak, ticari kaygılarla Avrupa'da Arap harfleriyle kitap basım faaliyetlerinin bilinen ilk örneğinin 1514 yılında İtalya'da basılan *Matbaacılık Tarihi* isimli eser olduğu söylenebilir. Başlangıçta Avrupa'da basılan bu eserlerin Müslüman milletlerce edinilmesine endişe ile yaklaşmış, Batı ülkelerinde basılan Arap harfli kitapların misyonerlik hareketini yakından ilgilendiren içeriklerde olması sebebiyle Kur'an ve diğer dini kitapların basılması arzu edilmemiştir (Ertuğ, 1970: 87-88). Oryantalizm tarihçisi meşhur d'Herbelot'un *Şark Kütüphanesi* isimli esere Galan'ın kaleme aldığı mukaddimede, basılan ilk Arap harfli kitapların, İbn Sina'nın eserleri başta olmak üzere Arapçaya hizmet ve dilin öğrenilmesi maksadıyla değil, Doğu'ya kitap ticareti yapmak maksadıyla olduğunu açıklar. Zaten bir müddet sonra Doğu toplumlarının matbu eserlerden ziyade el yazması olanları tercih ettiklerinin fark edilmesi üzerine özellikle Arapça kitap basımının Müslümanlardan ziyade Arap dilli Hristiyanları hedef alacağı da aynı eserde zikredilmiştir. Avrupa'da 16. yüzyılda sayıları 4 olan Arapça matbaalar, 17. yüzyılda 16'ya ulaşmıştır. Koloğlu'na göre de İslam dünyası piyasasını ele geçirmek maksatlı kurulan bu matbaaların ürünlerinin Osmanlı Devleti'ne girişinde bir sakınca görülmemiş, 1694'te III. Murat döneminde çıkan bir fermanla “Frengistandan gelen Türkçe, Arapça, Farsça kitapların alım ve satımına engel olunmaması” emredilmiştir. Arap nüfusun yoğunlukta bulunduğu bölgelere de yollanan bu ferman İslam dinine ait kitapların yayımlanmasına yasak uygularken, sebep olarak bu eserlerin din uzmanları tarafından denetlenmemiş olması ve büyük yanlışlar içermesi ihtimali gösterilmiştir. Mansurizade İzmirli Mustafa Nuri Bey'in *Netayic-il Vukuat* isimli tarih kitabının 3. cildinin 110. sayfasında yine III. Murad devrinde (1546-1595) bir yabancının Türkçe harflerle kitap basmak üzere ve gümrük vergisinden muaf olacak şekilde ruhsat istediğinden ve bununla ilgili 1587'de çıkan fermanın girişinde bahsedilen, *Vasıf Tarihi* hacminde bir kitabın basılmış olduğundan ve bir nüshasının dönem Şeyhülislam'ında bulunduğu bahseder. Galan da bu duruma atıfla, dönem Osmanlı yöneticilerinin dışarıdan kitap ithaline veya basımına

engel olmadıklarını ve bunlara izin maksatlı fermanlar yayımladıklarını anlatır (Gerçek, 1928: 11). Ancak dini içerikli yayınlar konusunda aşırı güvensiz hareket eden yönetim, 17. yüzyılda İngiltere'den gönderilen bir gemi dolusu Kur'an baskısını Marmara Denizi'ne dökerek imha etmiştir (Koloğlu, 2015: 13-14). Dolayısıyla dini içerikli basılan her türlü kitaba karşı aşırı hassas bir tutum sergilendiğini gösteren birçok yaptırım uygulandığı rahatlıkla belirtilebilir.

Osmanlı Devleti'nin bahsi geçen dönem ve sonrasındaki siyasi gelişmelere kısaca da olsa bakmak, matbaanın Osmanlı toplumuna sirayeti sürecini anlamak bakımından önemli olacaktır. Buradan hareketle, Mukaddes Haçlı İttifakı karşısında yenik düşmesi ile askeri alanda reform ihtiyacının söz konusu edilmesi ve yenilgi sonucu imzalanan 1699 Karlofça Antlaşması Osmanlı açısından yeni bir dönemin de habercisi olmuştur. 1703'de III. Ahmed'in tahta çıkışı, birçok yenilik ve girişimi beraberinde getirirken, bu durum Batı Avrupa ile de siyasi ve askeri işbirlikleri kurulması ve II. Mustafa döneminde başlayan barış siyasetinin de sürdürülmesi anlamına gelmiştir. Ancak dönem Rusya'sının bu barışçıl siyasete olumlu cevap vermemesi ve Çar Petro'nun Balkanlar'da Ortadoks reayaya yönelik sürdürdüğü kışkırtıcı hareketler Osmanlı'nın zorunlu olarak savaşa girmesi koşullarını yaratmıştır. Osmanlı'nın Rusya'yı Prut'ta sıkıştırması sonucunda Osmanlı lehine bir barış Petro tarafından kabul edilirken, akabinde Belgrad'ta yaşanan yenilgilerle 1718 Pasarofça Antlaşması imzalanmak zorunda kalınmış, Karlofça'nın kayıplarını geri alma girişimi Rusya ve Venedik'e karşı başarılı olmuşsa da Avusturya cephesinde Tamişvar, Belgrad ve Eflak'ın batı bölümün elden çıkmasıyla sonuçlanmıştır. Böylece genişleme siyaseti üzerinde yükselen bir imparatorluk, korunma politikasına geçiş yapmış ve Avrupa ile olan ilişkilerinde karşılıklı daha yakın ilişkiler kurma ihtiyacını hissetmiştir (Kunt, 1997: 55-57). Bu sürece kadar Osmanlı'nın özellikle askeri alandaki büyük başarısının, geniş coğrafyalara hükmediyor oluşunun Avrupa'yla olan birebir ilişkisini oldukça alt düzeyde tutmasına sebep olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Dolayısıyla 1718 Pasarofça Antlaşması'nın Avusturya ve Venedik ile imzalanmış olması Batı Avrupa ülkeleri ile yakınlaşmanın önemli bir aşamasıdır. Fransa Büyükelçisinin Osmanlı'yı Avusturya'ya karşı desteklemesi ve ardından 1720 yılında Sadrazam İbrahim Paşa'nın oğlu Yirmisekiz Mehmet Çelebi sefaretliğinde

Fransa ile ittifak kurmak üzere Paris'e sefir olarak gitmesi de bu ilişkiler adına bahsedilmesi gereken önemli bir ayrıntıdır. Her ne kadar on bir aylık bu sefaret süreci beklenen siyasi sonucu getirememişse de, Osmanlı temsilcilerinin Avrupa'ya dair elde ettikleri gözlem, sonrasında meyvelerini verecektir (Sabev, 2006: 33) III. Ahmed'in saltanatını Pasarofça sonrasına denk gelen 12 yılına tarihçiler tarafından verilen “Lale Devri” ismi Osmanlı'nın Avrupa'ya dair uyanan merakının da bir simgesi olmuştur. Böylece özetle 18. yüzyıl, özellikle 1720-1721'de bahsi geçen ilk Fransa sefaret deneyimiyle Avrupalıların tüm kültürel, siyasi, sanat ve bilim alanıyla yakın temas kurulmasını, yani Batılılaşmanın ilk hareketlerini başlatmıştır. Yirmisekiz Mehmet Çelebi'nin Paris'ten Fransız saray çizim ve planlarını getirmesi ile Barok usulü mimarinin Osmanlı sarayı tarafından ilgiyle karşılanması, alafranga adı verilecek Avrupai giyim, kuşam, yaşam tarzının Osmanlı'ya girişi de tam olarak Fransa sefaretliği dönemine denk gelmiştir (Sabev, 2006: 44-45) Matbaa teknolojisinin Osmanlı toplumunu etkileyecek şekilde devlet eliyle kurulması da işte bu dönemin bir mahsulü olarak karşımıza çıkmaktadır.

Müteferrika matbaası 1727 yılında kurulmuş, bu süreci takip eden 28 Eylül 1730'ta Osmanlı donanmasında gemici ve yeniçeri olan Arnavut asıllı Patrona Halil öncülüğünde, İstanbul tüccar esnafı kışkırtılarak isyana sebebiyet vermiş, ayaklanmanın boyutları Osmanlı'da taht değişikliğiyle sonuçlanmış, III. Ahmet tahttan indirilerek yerine I. Mahmut getirilmiş, isyancıların baskısı üzerine de Sadrazam Damat İbrahim Paşa idam ettirilmiştir. I. Mahmut'un iltizam sistemini, yeni vergi ve gümrükleri kaldırması neticesinde isyan 1731'de sona erebilmiştir. Osmanlı bu süreçle birlikte klasik dönemi geride bırakmış, durgunluk veya gerileme şeklinde de adlandırılan, ancak esasında toplumsal değişimin hızlandığı, sosyal tabakalar arasındaki sınırların flulaştığı, bürokrasinin genişlemesiyle önemli toplumsal değişimlerin yaşandığı bir döneme girmiştir. İlber Ortaylı da gerilemeden ziyade, aslında bu dönemde “Türk toplumu kabuk değiştiriyor.” ifadesini kullanarak (Sabev, 2006: 37-38), Osmanlı'nın Batılılaşma adına adım attığı bu süreci değerlendirmiştir.

Aslen Erdel'li bir Macar olan ve genç yaşta esir düştükten sonra Müslüman olup Osmanlı hizmetine geçen İbrahim Müteferrika, Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi'nin oğlu Said Mehmet Efendi ile birlikte ilk matbaa için izni Temmuz 1727'de

almış, gerekli malzemeleri Viyana'dan getirerek hazırlıklara başlamışlardır. Bu sürecin kolay olmadığı, özellikle geçimini kitap “istinsah” ederek geçiren hattatların tepkilerinin süreci yavaşlattığı iddialar arasındadır. İلميye sınıfı mensuplarının da matbaaya mesafeli durdukları ve Müslümanların bu yeni basım aletini kullanmasının sakıncalı olabileceğini düşündükleri, toplumun genel asayışı bakımından da problemler yaratabileceğini ifade ettikleri, sadrazama başvurarak, konuyla alakalı dönem Şeyhülislamının fetvasının istendiği de diğer bir iddiadır (Yurdaydın, 1997: 301). Ancak bu iddianın bir delili olmadığı, hatta ulemadan on bir kişinin kitaba övgü nitelikte giriş yazdıkları ifade edilmiştir (Korkmaz, 1999: 289).

Şeyhülislam Yenişehirli Abdullah Efendi tarafından 7 Temmuz 1727 tarihinde çıkan fetvada, kitapların zahmetsizce çoğaltılması ve ucuz fiyata satılarak büyük fayda sağlayacak matbaa kurma izninin verilmesinde bir beis görülmediği, bilakis destekleyici bir üslup kullanıldığı, yalnızca dini içerikli eserlerin basılması konusunda Sultan'ın izni olmadığı görülmüştür (Koloğlu, 2015: 14-15). Fetvanın alınmasının akabinde İbrahim Müteferrika'nın evinde kurulmuş olan matbaa Arapçadan Türkçeye bir sözlük olan *Van Kulu Lüğati*'ni basarak çalışmalarına başlamıştır (Yurdaydın, 1997: 302). Böylece İstanbul Yavuz Sultan Selim semtinde “Dâruttibâa” adı verilen, Osmanlı'nın ve İslam aleminin ilk matbaası olan (Kut, 1994: 10) ve Hidayet Nuhoğlu'nun ifadesiyle; “Türk-Osmanlı coğrafyasında, bir Müslüman devletin kendi kültürüne ait ve kendi kültürü için ihtiyaç duyulan eserleri basmak üzere, devletin himayesinde kurulan ilk matbaa” Müteferrika Matbaası olmuştur (Nuhoğlu, 1999, 223). Böylece temelleri doğuda atılan, geliştirilmesi Avrupa tarafından gerçekleştirilen, aslında tarihsel açıdan bir devrim niteliğindeki, Avrupa'yı kökten değiştirerek dünyanın dengesini Batı lehine bir bakıma bozan matbaa teknolojisi, daha sonra Osmanlı topraklarına girmiştir.

2.2. Gecikme Sebepleri

Matbaacılığın Osmanlı topraklarında gelişmesinin gecikmesi konusuna değinmeden önce toplumun okuma-yazma alışkanlıklarına da bakmak gerekmektedir. Ölen bir kişinin bıraktıkları ve bunların rayiç değerlerini belirleyip, varislerine taksimini bildiren resmi defterler olarak bilinen “tereke defterleri” vasıtasıyla ulaşılan bilgilere dayanarak Osmanlı toplumunda okur-yazarlık oranı hakkında bir bilgi

verilebilecekse de bu gerçek oranı yansıtmada bakımından yeterli olmayacaktır. Sözlü geleneğin yaygın olduğu Osmanlı toplumunda, okul ziyareti II. Mahmut (1808-1839) döneminin 1824 tarihli fermanla zorunlu hale getirilmiştir. Bahsi geçen okulların ana gayesi ise İslam akaidinin temellerinin öğretilmesi ve Kur'an'ın doğru okunmasının sağlanmasıdır. Eğitimin yaygınlaşması daha ziyade 1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi aracılığı ile olmuş, Fransız eğitim modeli yeni okullar bu dönemden sonra medreselere ek ve alternatif olarak açılmaya başlanmıştır. Ancak 17. yüzyıl eğitim anlayışının bu durumdan farklı bir yapıda olup, herkesin okuması temeline dayanmayan, daha kısıtlı bir kesimin gerçek bir okur olmasını sağlayacak sistem şeklinde olduğu söylenebilir (Sabev, 2006: 271-272). Buradan hareketle Ortaylı, Osmanlı'nın matbaayı geciktirmesinde o dönemde düşük orandaki okur yazar sayısının basılı kitaba ihtiyaç duymaması ve el yazmalarının ihtiyacı uzun bir süre karşılamaya yetmesi sebeplerinin öncelikli olduğunu ifade etmiştir (Sabev, 2006: 56).

Durum böyle iken yine tereke defterlerinde ortaya çıkan bilgi, kitap sahipliği konusunda el yazması eserlerin matbu eserlere oranla daha fazla olduğu şeklindedir. Bununla alakalı d'Herbelot'un eserinde Galan tarafından yazılmış giriş yazısında, özellikle Doğu'da kitap yazıcılığı ile geçinen önemli bir grubun varlığının yanında, Doğu halklarının yazma eserlere verdiği kıymetin o dönemlerde matbu eserlere verilmemesine dikkat çekmiştir. Galan, İstanbul kitapçılarında rastladığı 1593 baskılı İbn Sina eserinin, baskısı çok güzel olmasına ve el yazısına en yakın görünmesine ve Batı'daki fiyattan çok daha ucuz olmasına rağmen uzun bir müddet satılmadığına şahit olduğundan bahseder. Ancak aynı eserin el yazması olanlarının çok sayıda nüshasının pahalı fiyatlara zorlanmadan satıldıklarına rastladığını anlatır (Gerçek, 1928: 11).

Aynı şekilde ünlü Osmanlı tarihçisi Franz Babinger ise matbu eserlerin Osmanlı toplumunda ilk dönemde kabul görmemesinin sebebini, bu eserlerin Avrupa'da başarısız ve estetik zerafetten uzak Arap harfleriyle basılması olarak belirtmiştir. Bu eserler doğunun estetik duygusuna hitap etmemiş, dolayısıyla yeni sisteme geçiş ve alışılması zaman almış, ancak harf dökümcülüğünün gelişmesiyle kabul görür hale gelmiştir. İtalya'da müzik notalarının uzun zaman elle çoğaltılan nüshalarının tercih edildiği ve daha ucuza mal olmasına rağmen matbularına itibar edilmediğine dair kayıtlar da bu tür estetik ve psikolojik etkilenmelere örnek olarak gösterilmiştir

(Beydilli, 2003: 108).

Ayrıca Osmanlı elitleri arasında el yazması kitaplarla dolu bir kütüphane sahibi olmak önemli bir statü sembolü olmuş, bu kitapların içeriği kadar yazım şekli ve süslemeleri de değerini ifade etmiştir (Pektaş, 2015: 7). Böylece Osmanlı'nın matbaayı gecikerek bünyesine dahil etme sebeplerinden biri olarak el yazma eserlerin yaygın ve kıymet verilir olması rahatlıkla gösterilebilir.

Bir diğer önemli sebebin ekonomik boyutlu olduğu hakkında öne sürülen görüşlere yer vermek gerekirse, Nuhoğlu'nun gecikmeyi arz-talep temel ekonomik prensibine dayandırarak, Batı Avrupa'daki kapitalist ekonominin bir mal için talep ve ihtiyacı öncelerken, Osmanlı ekomonik sisteminde önceliğin arz imkanlarına verildiği, dolayısıyla, yazma eserlerin telebi karşılıyor olmasının basılı kitap ihtiyacını azalttığına vurgu yapışı yorumundan bahsetmek gerekir (Nuhoğlu, 1999: 124-125). Ayrıca yazıcı “hattat” ve kopyacı “müstensihlerin” bürokrasinin ihtiyaç duyduğu yazışmalar konusunda kendi sistemlerini oluşturarak yeterliliği sağladıkları ve dolayısıyla baskı usullerinin henüz ihtiyaç dahilinde olmaması (Pektaş, 2015: 10) da bu gecikmeye bir başka sebep olarak belirtilmiştir. Lonca teşkilatının önemli üyelerinden olan hattat ve müstensihlerin özellikle matbaanın kurulması haberlerinin yayılması akabinde büyük tepkiler verdikleri, ancak bu tepkilerin anlamsız olduğu ifade edilmiştir. Zira tepkilere rağmen kurulması başarılan Mütferrika Matbaası'ndan çıkan kitap sayısının azlığı, yazıcı ve kopyacıların iş alanlarını ellerinden alacak boyutta bir basım çalışmasının olmadığını göstermiştir. Zaten 1728'de aktif olarak çalışmaya başlayan matbaa 1730 Patrona Halil İsyanı ile gelişen ortamda tahrip edilmiş, basım işlemleri sekteye uğramıştır (Taygan, 1968: 20).

Bu noktada Gerçek, matbaanın resmi işlerde kullanılmak üzere gelişmesine ve ucuzluğuna rağmen mevcut basılmış kitapların ilgi görmemesini III. Ahmet zamanından önce matbaaya ciddi anlamda ihtiyacın doğmamasının sebebiyet verdiği açıklamasını yapmıştır. Dönem reayasının uygulamakta olduğu bir usulün taklidi de çok makbul görülmeyen bir hareket olacağından, bu saha uzun müddet ihmal edilmiştir. Yahudi, Ermeni ve Yunan'ın kullandığı, devşirme bir Macar asıllı mühtedi tarafından geliştirilen bu teknolojiyi Osmanlı toplumunun benimsemesindeki zorlukların da göz ardı edilmemesi gerektiğini vurgulamıştır. Ayrıca dönem, şimşir

üzerine oyma baskı usulünün halihazırda kullanıldığı ve işlevsel olarak ihtiyacı gördüğü bir zamandır (Gerçek, 1928: 25-26, 35-36).

Aynı minvalde Sezer, Osmanlı'da devam eden elyazmacılık geleneğinin ürünü olan kitapçılığın sürdürülmesinin, Osmanlı devlet ideolojisini sınırlı bir kesimin tekeli elinde bırakma isteğinin bir sonucu olduğu, matbaanın toplumu etkileyecek ve tehlike oluşturacak halk ideolojilerine sebebiyet verme potansiyeli sebebiyle de kabulünün geciktiği açıklamasını yapar (Sezer, 1988: 172). Dönem siyasi ve sosyal koşullar yakından incelendiğinde, ayrılıkçı hareketlerin oluşması tehlikesine karşı her türlü tedbirin alındığı bir toplumsal gerçeklikte, yeni bir iletişim aracının ihtiyaç harici bırakılmış olması şaşırtıcı gelmemelidir.

Yukarıda da bahsi geçtiği şekliyle matbaanın gecikmeli olarak Osmanlı'ya girmesinin sebebinin dini engeller, İslam dininin bağnazlığı ve dönem din adamları ve ulamanın tepkileri olduğu şeklinde yaklaşımlar mevcuttur. Bunlara karşın yürütülen antitez ilk matbaanın kuruluşunda dini içerikli olanlar hariç diğer kitapların basımına izin verilmesi gibi bir formülasyonun daha erken dönemde de oluşturulabilirliği yönündedir. Ayrıca din adamlarının başı sayılan Şeyhülislam, fıkıhçı ve *Behçetü'l-Fetava* (güzel fetvalar) mecmuasını çıkaran Yenişehirli Abdullah Efendi, yeniliklere açık kimliği ile dönem kargaşası ve eleştirilerin önünü kesen matbaa fetvasıyla en önemli desteklerden biri olmuştur.

Avrupa'da matbaa, şekilleniş şartlarına bakıldığında, Reformist hareketlerin Hristiyan dini temelli çatışmaların yaşandığı bir ortamın en önemli aracı unsuru olarak kabul görmüş ve böylece Batı'da hızla gelişmiştir. Buna karşın özellikle İslam dini temelli bir çatışmanın İslam aleminde yaşanmamış olması, polemik oluşturmak ve bu alanda propaganda aracına ihtiyaç duyulmaması (Pektaş, 2015:10) da matbaa kullanımı için Batı'nın sahip olduğu sebeplerin Osmanlı toplumu bünyesinde görülmemesi gerçeğini doğrulamaktadır. Dolayısıyla din engelini bahsi söz konusu olmadığı gibi, din temelli çatışma ortamının olmayışının, gecikmenin temel sebeplerinden birini teşkil ettiği görüşü kabulü mümkün bir iddiadır.

İsmet Binark da bu girişimin gecikmesinin tutucu Müslüman görüşü sebebinden değil, Avrupa'ya karşı kendi kimliğini korumaya çabalayan bir toplumun, dini hassasiyetlerden ziyade, siyasi bir alt yapıdan kaynaklanan direnç olduğunu ifade

eder. Uzun süre Batı'ya karşı siyasi, askeri, ekonomik ve fikri üstünlüğünü ispat etmiş bir imparatorluğun, bunun aksi bir durumu kabullenmesi ve Batı'nın hızla yol almasını algılayamaması olarak görmeyi daha mantıklı bulur. Askeri alanda yaşanan gerilemeler ve mağlubiyetlerle farkına varılmaya başlanan gerçek ancak zamanla günyüzüne çıkabilmiştir (Binark, 1996). Böylece Osmanlı toplumunun bu yeniliğe alışması ve kabul göstermesi gecikmiştir.

Ayrıca Koloğlu, İslam dünyasında yüksek seviyede gelişmiş olan sözlü geleneğe dikkat çeker. Kur'an hafızlığının, Kur'an yazıcılığından daha fazla rağbet görmesini bu anlamda önemli bir örnek olarak gösterir. Bu da yazılı kitaplara olan ihtiyacın toplumsal karakter bakımından yüksek olmaması sonucunu doğurur. Ayrıca Osmanlı Türkçesi'nin ve kutsal kitap Kur'an'ın Arapça harflerden oluşması ve yaklaşık 450 ayrı formda harflerin birleşme esaslarına uygun baskı yapacak hareketli matbaa sisteminin teknik zorluklarından da bahsetmiştir. Francis Robinson da matbaanın gecikmesindeki ana sebebinin İslam dünyasında bilginin ağız-kulak yoluyla aktarılması, böylece sözlü aktarımın önemsendiği bir toplumsal gelenekte yazılı eserlere ihtiyacın görece az oluşu olarak açıklar. Hristiyanlar arasında yazılı metinlerin daha güvenilir kabul edilişi anlayışının matbaayı hızlandıran bir unsur olduğundan bahseder (Sabev, 2006: 62). Burada Gutenberg Matbaası'nda kullanılan gotik tarzda çok kalın puntolu alfabenin Arap alfabesine nazaran dökümü, dizimi ve kullanımının karşılaştırılmayacak ölçüde kolay oluşu göz ardı edilmemelidir. Teknik imkanları zorlayan bu engel de elbette Osmanlı'nın matbaayı gecikerek kabulünde rol oynamıştır.

Tüm bu açıklamalardan hareketle matbaa teknolojisinin Osmanlı bünyesine giriş koşullarının olgunluğa ulaşması noktasında yaşanan gecikmeyi açıklama hususunda son noktayı Kemal Beydilli'nin ifadesiyle koymakta bir sakınca yoktur. Beydilli “Bekleyen yolcusu olmayan durağa, otobüsün geç veya erken gelmesi ne ifade eder ki?” (Beydilli, 2004: 51) sorusuyla konuya önemli bir bakış açısı kazandırmış, basın tarihi başta olmak üzere tarih okumalarında dönem şartlarının doğru değerlendirilmesi gerekliliğine vurguyu güçlendirmiştir.

SONUÇ

Toplumsal hadiseleri, tarihin toplumlararası ilişki dengesi sayesinde şekillendiği gerçeğini göz ardı etmeden değerlendirmeye almak konusunda yerli sosyolojiye önemli katkıları bulunan Baykan Sezer'in gösterdiği yolu takip etmenin, her şeyden önce doğulu olma kompleksine kapılmadan yürütülecek bir zihin alışverişini mümkün kılacağını kabul etmek gereklidir. Buradan hareketle, tüm gelişmelerin hakiki altyapısına ulaşılabileceğini, tespit veya eleştirilerin böylece daha isabetli yapılabileceğini unutmamak gereklidir. Ancak anakronik tarih yaklaşımından kurtulmak, değerlendirmelerin hakkaniyetle tespitini mümkün kılacaktır. Bu sebeple çalışma niteliksel tarih tasarımı yöntemi ile bu amaca hizmet etmeyi hedeflemiştir.

Dolayısıyla tarihin büyük bir safhasına imza atmış, uygarlık bakımından yaşadığı çağlarda aksi iddia edilemez bir seviyeye ulaşmış Osmanlı İmparatorluğu'nun, dünyanın seyrini değiştiren bir teknolojik gelişmeyi kabuldeki gecikmeyi değerlendirmek hassas bir incelemeyi gerektirir. Tarihin karşılıklı ilişkiler bağlamında ele alınması noktasında, Batı temelli bir yaklaşımdan uzaklaşmak ve objektif bir okumayla tarihsel gerçekleri değerlendirmeyi mümkün kılmak adına, Osmanlı toplumunu ve çevresel koşulları çok net belirlemek gereklidir. Ancak bu şartlar gerçekleştiğinde, diğer tüm meselelerde olacağı gibi, Osmanlı'nın matbaayı bünyesine kabul ederken yaşadığı sancıyı, ön yargıyı, ihmal veya bağınazlığı varsa değerlendirebiliriz.

Dolayısıyla temelleri doğuda çok erken dönemde Çin uygarlığı tarafından atılan baskı tekniklerinin, daha sonra doğu ile kurduğu ilişkiler, sosyal ve siyasi gerekliliklerin itici gücüyle Batı'da geliştirilmesi gerçeği dünya matbaacılık tarihinin en sağlıklı açıklaması olabilecektir. Bahsi geçen sosyal ve siyasi gereklilikler, din içi çatışmalar Avrupa şartlarında kemale ermiş bir ortamı ve yazılı ürünlerin hızla basımı ve dağıtımının zorunlu bir ihtiyaç halini almasını sağlamıştır. Bu durumu bir avantaja çevirmesini bilen Batılı toplumlar, bağlantılı olarak birçok alanda hızlı bir yükselmeyi yakalayabilmişlerdir. Dolayısıyla matbaanın Avrupa şartlarında gelişmesi tarihsel bir zorunluluk olmakla beraber, batılı toplumlarca büyük bir avantaj olarak kullanılmıştır.

Doğu uygarlıklarının ellerinde mevcut olan bu önemli teknolojiyi geliştirememiş olmalarının sosyolojik ve tarihsel açıklamaları başka bir çalışmanın

konusu olabileceken, Osmanlı Devleti'nin matbaa teknolojisini kabullenmesi ve kullanıma geçişinin gecikmesi hakkındaki açıklamalar yukarıda zikredildiği şekilde özetlenebilir. Buradan yola çıkarak, Osmanlı'nın bir taassub ve gerilikten ziyade, dönem şartları ve tarihsel konumlanışı sebebiyle Batı'ya karşı sağladığı üstünlüğün psikolojisinin de etkisiyle, çok erken dönemlerde azınlık halklarınca bünyesinde kullanılıyor olmasına rağmen devlet onaylı matbaa kullanımını geciktirdiği ortaya çıkmaktadır.

Basın tarihimizin de başlangıcı sayılan bu önemli hadise, Osmanlı bakiyesine yaklaşımımızın doğru çizgide konumlanması bakımından önem arz etmektedir. Bu alanda yapılan açıklamalar ve yaklaşımlar Osmanlı'nın matbaa teknolojisini kullanmayı geciktirmekteki ana sebepleri anlamaya yetecek netliktedir. Elbette eleştirilmesi gereken noktalar konusunda objektif bir tavır takınmak ve bağnaz bir sahiplenme güdüsüyle hareket etmek, bilimselliğe de aykırı olacağından kabul edilemez. Aynı şekilde Doğu toplumuna dahil olma kompleksi ile tamamen suçlayıcı bir tavır takınmak da etik olmayacaktır.

KAYNAKÇA

- BEYDİLLİ, Kemal (2003). “Matbaa”, İslam Ansiklopedisi, 28, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- BEYDİLLİ, Kemal (2004). “Müteferrika ve Osmanlı Matbaası. 18. Yüzyılda İstanbul'da Kitabiyat”, Toplumsal Tarih, 128, s. 44-52.
- BİNARK, İsmet (1996). “Türkiye'ye Matbaanın Geç Girişinin Sebepleri”, Yeni Türkiye Dergisi, 12, Ankara, s.1599-1616.
- ERTUĞ, Hasan Refiğ (1970). Basın ve Yayın Hareketleri Tarihi, Cilt.1, İstanbul: Yenilik Basımevi.
- GERÇEK, Selim Nüzhet (1928). Türk Matbaacılığı; İki Yüzüncü Sene-i Devriyesi Münasebeti İle, İstanbul: Ebuzziya Matbaası.
- KOLOĞLU, Orhan (2015). Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi, İstanbul: Pozitif Yayınları.
- KORKMAZ, Şerif (1999). “İbrahim Müteferrika ve İlk Türk Matbaası”, Dini

Araştırmalar Dergisi, 2 (5), s. 285-297.

KUNT, Metin (1997). Siyasal Tarih (1600-1789), Türkiye Tarihi 3-Osmanlı Devleti: 1600-1908, (G.y.y), Sina Akşin, İstanbul: Cem Yayınevi, s. 19-75.

KUT, Turgut (1994). “Dâruttibâa”, İslam Ansiklopedisi, 9 (11), s. 387-429.

NALCIOĞLU, Belkıs Ulusoy (2013). Osmanlı'da Muhalif Basının Doğuşu; 1828-1878, İstanbul: Yeditepe Yayınevi.

NUHOĞLU, Hidayet (1999). “Müteferrika Matbaası ve Bazı Mülahazalar”, Yeni Türkiye Dergisi, 7, s. 221-229.

PEKTAŞ, Nil (2015). “The Begining of Printing in The Ottoman Capital: Book Production and Circulation in Early Modern İstanbul”, Osmanlı Bilim Araştırmaları Dergisi, 16(2), s. 3-32.

SABEV, Orlin (2006). İbrahim Müteferrika ya da İlk Osmanlı Matbaa Serüveni (1726-1746), İstanbul: Yeditepe Yayınevi.

SEZER, Baykan (1988). Türk Sosyolojisinin Ana Sorunları, İstanbul: Sümer Kitabevi Yayınları.

SEZER, Baykan (2011). Asya Tarihinde Su Boyu Ovaları ve Bozkır Uygarlıkları, İstanbul: Kitabevi Yayınları.

TAYGAN, Ali İsa (1968). Basın 4. Kuvvet, Ankara: Türk Gazeteciler Federasyonu Yayınları.

YURDAYDIN, Hüseyin G (1997). Düşünce ve Bilim Tarihi (1699-1839), Türkiye Tarihi 3-Osmanlı Devleti: 1600-1908, (G.y.y.) Sina Akşin, İstanbul: Cem Yayınevi, s. 275-344.